

A VÁROS MINT TÁRSADALMI ALAKULAT.

A város mint társadalmi alakulat. A népességnek az utolsó században a városokban való nagyfokú tömörülése és ennek folytán a városi életnek hatalmas arányokban kifejlődése a városi igazgatást a jelen kornak kétségtelenül egyik legjelentősebb problémájává avatta. A modern városi igazgatás problémája pedig legáltalánosabban a következő kérdéseket öleli fel: miként háríthatnak el a nagy tömegeknek a városokban való tartózkodásából úgy az egyéni, mint a közösségi életre származó veszélyek, miként biztosítatik ezen tömegeknek és a tömegben élő egyéneknek anyagi és szellemi jóléte és haladása, végre milyen szerep jut a városoknak, mint a népesség nagyobb tömörülésének a társadalmi és az állami életben. Mindezen kérdések megoldása jogintézmények útján történik, melyek összefüggésükben a város jogi szervezetét alkotják. Mivel azonban a jog szükségkép a társadalmi viszonyokhoz kapcsolódik, úgy a létező városi jog megértéséhez, mint a városi jognak jövőbeli megalkotásához a város társadalmi szerkezetének ismerete kell. Ehhez kívánunk alábbi fejtegetéseinkkel hozzájárulni.

Előrebocsátjuk, hogy midőn a várost, mint társadalmi alakulatot vizsgáljuk, azt az állam keretében helyet foglaló társadalom tagozataként tekintjük és nem elszigetelten az államtól. A község, a melynek a város magasabbrendű faja, mint társadalmi alakulat régibb eredetű ugyan az államnál, sőt ma is előfordul pl. Amerikában, hogy az állami alakulást megelőzőleg keletkezik, mégis sorsa korán hozzáfűződik az államhoz és a mennyiben maga nem válik magvává tartósabb állami szervezkedésnek a körülötte levő s tágabb érdekkör kapcsolatán felépülő állam keretébe szervesen beilleszkedik és ennek tago-

zatává válik. Ezentúl a község, mint társadalmi alakulat, fejlődésének minden fázisa e keretben folyik le; determinálva állami befolyásoktól, de viszonyhatással is az állami életre. A modern városi élet fejlődése a falusi életből való kiválásától kezdve a hatalmas metropolisok alakulásáig már a községnek az állammal való kapcsolata korába esik.

A város, mint társadalmi alakulat, a népességnek és a művelődés folyamán teremtett eszközeinek bizonyos területen való nagyobb tömörülése; minthogy pedig az utóbbi az előbbivel rendszerint együtt szokott járni — sűrűbb népesség körében általában a kulturtermékek nagyobb mennyisége lévén fellelhető — a város első sorban a *népességnek nagyobb tömörülése*. A városok keletkezésének és fejlődésének a földön való megoszlása — melynek a tömörülés egyik módja — kétségtelenül nagy mértékben *természeti tényezőktől* függ, milyenek az éghajlat, a talaj, a folyók iránya stb.; minél több ilyen tényező kedvez valahol az emberi létfenntartásnak és szükségletkielégítésnek, annál inkább fog az a hely az emberek letelepedésére szolgálni. Többnyire pusztán ez a magyarázata annak, hogy a mai városok közül sok hajdani római városok helyén épült. A természeti tényezők megindította tömörülési folyamatra előmozdítólag hatottak azután a *társadalmi tényezők*, melyek a sűrűbb együttlakásból fakadtak és melyek az ez által támadt új szükségletek kielégítésére való törekvésben és az erre irányuló munka megosztásával megteremtették az ipart és a kereskedelmet. Az ipar és kereskedelem pedig ismét egyrészt a sűrűbben lakott helyeken fejlődhetvén jobban, másrészt az üzésére alkalmasnak mutatkozott helyek (ilyenek pl. az iparra nézve valamely anyag lelhelye, a kereskedelemben folyók találkozási pontja) népességének növekedésére is hatván, bekövetkezett az, hogy a legsűrűbben lakott helyeknek, vagyis a városoknak jellemző vonása népességük ipari és kereskedelmi foglalkozása lett. A természeti és társadalmi tényezőkön kívül a népesség tömörülésére befolyással voltak még *politikai tényezők* is; ezek között régebben a legfontosabbak voltak a katonaiak. A nagyobb tömegű katonaság már mint jó fogyasztó közönség is vonzott magához termelőket és közvetítőket, de még inkább csábította főleg az iparosokat és kereskedőket a nagyobb biztonság, melyet különösen az erődített helyek nyújtottak. De másrészt az ipar és kereskedelem székhelyei egyenesen kívánták a katonai védelmet, melyért az illető helyek első

sorban saját érdekükben maguk áldoztak, melyről azonban, legdúsabb pénzforrásuk biztosítása miatt, az uralkodók is bőven gondoskodtak. Bár ezek szerint az erődítések tulajdonképpen csak az iparral és kereskedelemmel való kapcsolatuk által hatottak a népesség, nagyobb tömörülésére s így a városok keletkezésére, mégis sokáig a várfal, ezen kétségtelenül éles határvonal tekintetű általában *a városok jellemző vonásának*. Midőn azonban a várak jelentőségének csökkenésével a várfalak lebontattak, másrészt az ipar és kereskedelem fellendülése számos új népesedési csomópontot teremtett külső megerősítés nélkül és így a városokat a vidéktől elválasztó ezen külső határ megszűnt, rövid időn át a tömören együttélő népesség foglalkozása, az ipar és kereskedelem, maradt ismét a városokat a vidéktől megkülönböztető jellemvonás. De a fejlődés egy újabb irányával ezen határ is csakhamar elmosódott. Ép az ipar és kereskedelem által kifejlesztett közlekedési intézmények, kapcsolatban a csak a legújabb politikai fejlődéssel bekövetkezett teljes költözködési és letelepedési szabadsággal, az eddig a városi népesség sajátosságát tevő foglalkozási ágakat kivittek a vidékre és, bár a vidéki, különösen a falusi élet alapsajátosságai megmaradtak, a városnak és vidéknek egyrészt az iparral és kereskedelemmel, másrészt a földműveléssel való foglalkozás kizárólagosságán alapuló megkülönböztetésének jelentőségét vették. És így ma a városok sajátossága már csak a népességnek és eszközeinek nagyobb mértékben való tömörülése.¹

A város fogalma. A városi alakulás most vázolt történetének különböző fázisaival kapcsolatban változik szükségképpen a *város fogalma* is. Meg kell pedig különböztetnünk a városnak kétféle fogalmát: a *társadalmi* és a *politikai* vagy közjogi. Az első — melynek megállapításával a statisztika, illetőleg a népesedési tan foglalkozik — a városnak, mint társadalmi alakulatnak egyéb társadalmi alakulatoktól megkülönböztető lényegét van hivatva nyújtani; a második — a melynek megállapítása a közjog, illetőleg a közigazgatási jog körébe esik, — azt fejezi ki, milyen társadalmi alakulat nyeri el az állami jogrendszerben a város jogállását. Bár az utóbbira nagy hatással vannak a politikai tényezők, mégis döntőleg érvényesülnek benne a társadalmiak, úgy, hogy mondhatjuk, hogy a város

¹ Lásd e kérdéstről Kautz Gyula: A városok keletkezése, alakulása és szereplésének törvényei című és a régi irodalmat összefoglaló értekezését. Budapesti Szemle, 1882. évf. 29. és 30. kötetek.

közjogi fogalma általában a város társadalmi fogalmán épül fel. Érdekes példát találunk erre már Verböczynknél, ki a következőket mondja: « . . . a város e nevet civitas, mintegy a polgárok összességéről viseli, minthogy ott sok nép van elegyülve. Tulajdonkép pedig a város házaknak és utcáknak a szükséges falakkal és bástyákkal körülvett sokasága, mely a jó és tisztességes megélésre kiváltságolva van». ¹ Ezen, tulajdonképpen közjogi fogalmat nyújtani kívánó meghatározásban, bár a városi népesség ipari és kereskedelmi foglalkozását nem emeli ki, megtaláljuk a városnak, mint társadalmi alakulatnak azon jellemvonásait, melyeket e fejlődési fokra nézve vázlatunkban megállapítottunk.

A mi már most közelebről a város társadalmi fogalmát illeti, újabban többféle kísérlettel találkozunk ennek megállapítására nézve. Az egyik módszer, mely Francia- és Olaszországban talált elfogadásra, a népességnek egyfelől tömörülten, másfelől elszórtan lakásában lelte a városnak, illetőleg a vidéknek lényegét; az előbbi alatt az összeépített, vagy csak utak, utcák és terek által elválasztott házakban való lakást értvén. Mivel azonban e szerint a tömörülten lakás oly községekben is feltalálható, melyek távol állnak attól, a mit a közfelfogás város alatt ért, újabban a városi jelleg megállapításánál a tömörülten lakás mellett még a nagyobb népszámot kapcsolják, sőt mivel a kettő rendszeren együtt jár, bizonyos nagyobb népszámban látják a városnak a vidéktől megkülönböztető jellemvonását. De míg ezen felfogás általánosnak tekinthető, eltérők a nézetek a népesség ama számára nézve, mely határu szolgálgjon. A nemzetközi statisztikai kongresszusok csak kiegészítő eszközként a 2000-et megüő lélekszámot fogadták el a város ismérévül. ² Ezen határszám francia eredetű. A német statisztika is a 2000-es számból indul ki, de a népesség száma arányában a városok négy csoportját állítja fel, u. m. 2000—5000 lakosig (Landstädte), 5000—20,000-ig (Kleinstädte), 20,000—100,000-ig (Mittelstädte) és 100,000 fölül (Grossstädte) bíró lakossággal. Az Egyesült-Államokban a statisztika 8000-et tekinti határszámnak. Hazánkban a statisztika a népességet a városok közjogi fogalmának (törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városok) alapulvételével állítja össze és külön csoportosítja még azon nem városi jogállású községeket,

¹ Hármaskönyv. III. rész. 8. cím,

² Dr. Ráth Zoltán: Magyarország statisztikája. Budapest, 1896. 133. 1.

a melyeknek 10,000-nél több Lakosuk van.¹ Dr. Ráth Zoltánnak az orsz. m. kir. statisztikai hivatal megbízásából készült műve szerint az utóbbi szám felelne meg határszámul, vagyis a 10,000-et meghaladó népességű községek volnának városi jellegűeknek tekintendők.² De ezen számot sem tartjuk magasnak, mert ha az igazán városi jellegű községeket akarjuk kiemelni, a határszámot bátran a 20,000-et meghaladó lakosságba tehetjük.³ Balogh Pál a városi jelleget az 5000-es népszámhoz köti.⁴ Heller Farkas és Kováts Ferenc hazai viszonyainkra külön határszámokat állítanak fel; és pedig az előbbi a felföldre nézve a 2000-et, az alföldre nézve az 5000-et;⁵ az utóbbi három zónát (a székesfőváros, a nagyközségek és a kisközségek zónáját) különböztet meg és ezekben 2000, 5000, illetőleg 10,000 nettolakosban (a tanyai lakosok levonásával) állapítja meg a városi jelleget.⁶ De míg a városi jelleget általában megadó népszámra nézve eltérések vannak, addig a nagy városok ismervéül általánosan elfogadottnak tekinthető a 100,000-et meghaladó népszám. Az egy milliót meghaladó lakosságú városokat világvárosoknak is nevezik.⁷

A nehézségek a városi jelleget megadó népszám meghatározásában egyes írókat arra indítottak, hogy a népesség határozott számának mellőzésével állapítsák meg a város fogalmát. Így Földes Béla szerint városi étellel bír azon község, a melyben a népesség nagyobb, a műveltség magasabb, lakói foglalkozása közt nagyobb jelentőséggel bír az ipar és kereskedelem, a forgalom élénkebb s a közigazgatás tökéletesebb.⁸ Kováts Ferenc saerint pedig város az a (rendszerint népesebb) helység, a melyben a lakosságra aránylag csekély kiterjedésű termőterület jut, úgy hogy a lakók többsége vagy a mezőgazdasági legintenzívebb foglalkozások (szőlőművelés, kertészet, tejjgazdaság stb.) vagy

¹ Magyar statisztikai évkönyv. VIII. évf. 15. 1.

² Id. m. 134. 1.

³ A magyar állam törvényhatósági joggal felruházott 30 városa közül 24-nek 20,000-en felül van a lakossága.

⁴ Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. Budapest, 1902. 141. 1.

⁵ Heller Farkas: A városba tömörülés jelensége Magyarországon. Közgazd. Szemle 32. köt. 1904. 858. és 910. 1.

⁶ Kováts Ferenc: A városba tömörülés jelensége Magyarországon. Közgazd. Szemle 33. köt. 1905. 26. 1.

⁷ Dr. Kenéz Béla: A városok fejlődése és jelentősége Bpest, 1905. 8.1.

⁸ Földes Béla: Városaink és a városi lakosság életviszonyai. Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. II. k. 1883. 4. 1.

nem mezőgazdasági foglalkozások után él.¹ Részletes tanulmány tárgyává tette e kérdést Keleti Károly. Ő a népességnek hatféle oly viszonyát állapította meg, melyek ha külön-külön vagy együtt nagyobb arányban előfordulnak valamely községben, azt várossá teszik. Ezen hatféle viszony a következő: 1. a népszám (felveszi a sz. kir. és kiváltságos városokat és a 10,000-et meghaladó lakosságú községeket); 2. a lakosság foglalkozása (az iparral és kereskedelemmel foglalkozók nagyobb százaléka); 3. a műveltség foka (az olvasni és olvasni írni tudók nagyobb százaléka); 4. az értelmiségi kereset (nagyobb százaléka); 5. a cselédszám (nagyobb százaléka); 6. a lakviszonyok (az emeletes házak nagyobb százaléka és az egy szobára eső lakók kevesebb száma). Ezen tényezők alapulvételével végzett műveletének eredményeképp városainknak csakugyan olyan sorrendjét nyerte, melynek elején a városi jelleget leginkább kidomborító városaink állottak.² Végül még csak egy amerikai író idézünk, A. F. Weber, ki újabban az összes idevonatkozó viták eredményeit következőleg foglalja össze: az elszórtan és 10,000 lélekig a tömörülten lakó népesség is falusi népességnek, a 10,000-et meghaladó népességű községek lakossága városi népességnek tekintendő.³

Ha már most az előadottak szem előtt tartásával a városnak, mint társadalmi alakulatnak meghatározását kívánjuk adni, csak annyit mondhatunk, hogy a népességnek és eszközeinek nagyobb mértékben tömörülése, a népszámot, mint helyenként és viszonyok szerint ingadozó tényezőt a fogalomba nem vehetjük fel.

Azt a vázolt fejlődést, melyet a városnak, mint társadalmi alakulatnak fejlődésével a város társadalmi fogalma megtett, a tételes jogok azzal az eltéréssel követték, hogy a régi városokat, ha az új fejlődésnek nem is feleltek már meg, több-kevesebb ideig előbbi jogállásukban megtartották. Minthogy az egyes társadalmi tényezőknek a különböző jogokra való hatásának kimutatása itt messzire vezetne, a múltra nézve jellemző például ismételve csak Verbőczyre utalunk; a jelenre nézve a szóbanforgó fogalmi összefüggésre a mai városi jogban találjuk

¹ Id. m. 25. 1.

² Keleti Károly: Hazánk és népe a közigazdaság és statisztika szempontjából. Pest. 1871. 410-426 l.

³ A. F. Weber: The growth of cities in the nineteenth century. New-York, 1899. 10. 1.

a példákat. A bizonyos nagyobb népszám — a számra nézve persze eltérések vannak — melyet az újabb felfogás a városnak, mint társadalmi alakulatnak, a vidéktől megkülönböztető jellemvonásának tekint, a városok közjogi fogalmának megállapításánál nagy szerepet játszik, sőt a városi népesség számának a városi szervezet alakulására a legkülönbözőbb befolyása van. Itt csak a népszámnak a hazai városi törvényhozás terén jutott szerepéről kívánunk említést tenni. Első modern városi törvényjavaslatunk, az 1844. évi, a városok három kategóriáját állította fel, u. m. a kis várost 12,000 lakoson alul való népességgel, a középvárost 12.000—30,000-igterjedő és a nagy várost 30,000-en felül menő lakossággal.¹ Az 1848. évi első várodd javaslat ezen felosztáson annyiban változtatott, hogy a kis és középváros határát 12,000-ról 8000-re szállította le;² a második (ideiglenes) törvényjavaslat³ és a belőle lett 1848: XXIII. t.-e. az 1844. évi törvényjavaslat kategóriáit fogadta el. A városoknak külön általános törvényes szabályozása többé szőnyegre nem kerülvén, városi kategóriák felállítására sem jutott már a sor.⁴ De jelentőséget nyert a népszám az 1876: XX. t.-e. megalkotásánál, mely számos régi városi törvényhatóságot megszüntetett és a vármegyébe bekebelezett, itt a 12,000 lakos vétetett határszámul és a városi jelleget megadó tényezőül.⁵ ⁶ Ha azonban a város társadalmi és közjogi fogalma közt való összefüggés általában áll is, nem hallgathatunk el egy jelentős kivételt. A francia törvényhozás ugyanis a forradalomból származó egyenlősítő irányzatából kifolyólag, a városok különleges viszonyait figyelmen kívül hagyva, az összes községeket — eltekintve a külön szervezetet nyert Paristól és Lyontól — jogilag egyenlőkké tette. Hasonlóképp jártak el a hatása alá került egyéb törvényhozások (belga, holland, délnémet) is.

¹ Országgy. irom. 1843-1844. II. k. 111. 1.

² Országgy. irom. 1847-1848. 21. 1.

³ Országgy. irom. 1847—1848. 91. 1.

⁴ Az 1897. évi Perczel-féle városi törvényjavaslat a rendezett tanácsú városi jelleget az 5000 főnyi lakossághoz kötötte.

⁵ Indokolás Országgy. irom. 1875-1878. VII. k. 218. 1.

⁶ Megjegyzendő, hogy vannak törvényeink, melyek különleges közigazgatási szempontokból a népesség száma szerint osztályozzák a városokat. így pl. az 1881: XLI. t.-e. a 10,000-nél több lakossal bíró r. t. városokat a kisajátítás szempontjából a törvényhatósági városokkal egy sorba helyezi (3. §.); az 1899: VI. t.-c. pedig felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy az utolsó népszámláláskor 20,000-nél több lakossal bíró községeket és városokat a boritaladó szempontjából adóvonallal körülzárhassa. (6. §.)

A mai város jel- A város fogalmának megállapítása után áttér-
lemző tünetényei. hetünk most már a mai város mint társadalmi
 alakulat lényeges s így jellemző tünetényeinek vizsgálatára,
 melyeknek szükségképen elhatározó befolyással kell lenniök a
 városi szervezetre úgy a belső alakulás, mint az állami szerve-
 zetbe való bekapcsolás tekintetében.

I. A városi népes- A mai városi élet első, mondhatjuk alapjelen-
 ség növekedése. sége — hisz a többi belőle folyik — a városi
 népességnek a vidéki (falusi) népesség rovására való hatalmas
 növekedése.¹ Ezen jelenségnek okait általában fentebb már
 érintettük. Itt azonban a kérdést egészében fel kell ölelnünk;
 nem csak ismét reá kell mutatnunk okaira, hanem számot kell
 vetnünk eredményeivel és méltatnunk jelentőségét.

Tényezői. A földművelésben a kevesebb embert foglalkoztató
 művelési ágak meghonosodása, az ipari és kereskedelmi foglal-
 kozás sajátosságai és bizonyos politikai tényezők (uralkodói
 székhely, igazgatási vagy katonai központ) mindenkor népesség-
 tömörítő, tehát városalakító és fejlesztő hatással voltak. De arra,
 hogy a városok mai páratlan fejlődése előállhasson, nem volt
 elég ezen tényezőknek leghatalmasabb érvényesülése sem, melyet
 különösen a gépek idéztek elő, hanem új tényezőkre is volt
 szükség. Ilyenek voltak első sorban a modern közlekedési esz-
 közök (a vasút és a gőzhajó), a melyek a legtávolabb helyekről
 is aránylag könnyűvé tették a népesedési csomópontok fölkere-
 sését; a hírlapok, melyek felkeltették a figyelmet az anyagi és
 szellemi igényeknek a városokban nagyobb mértékben való
 kielégíthetésére; az általános katonakötelezettség, mely a leg-
 elhagyatottabb vidékekről került embereknek is közvetlen
 tapasztalatot nyújtott a városok kedvezőbb kereseti viszonyairól
 és a szükségletkielégítés könnyebb voltáról. A. F. Weber szerint
 a városba özönlés egyszerű magyarázata az, hogy egy nemzet
 hatályos ipari szervezete a népesség összpontosítását követeli
 minden foglalkozási ágban a földművelés kivételével; mivel
 pedig a földművelés termékeit a népességnek mindig kisebb
 részével tudja előállítani, ebből következik, hogy a népességnek
 a népesedési csomópontokra eső része növekedik.²

Külföldön. A városba özönlés, vagyis a városi népesség
 növekedése azonban a különböző államokban más-más színe-

¹ Dr. G. Mayr ezen jelenségben az új-kor egy társadalmi fejlődés-
 törvényét látja. Statistik und Gesellschaftslehre. Freiburg, 1897. II. k. 61. l.

² Id. m. 224—225. l.

zettel jelenik meg. *Németországban* a városi népesség erős növekedése a XIX. század második felében következett be és pedig nagy részben a szerencsés háborúk, illetőleg az ezeket követő nagy gazdasági föllendülés következtében. *Franciaországban* az ipar fejlődése idézi elő a városok népességének növekedését az ország népessége szaporodásának stagnálása mellett is. *Angolországban* a XIX. század első felére, a mikor versenytárs nélkül az övé volt a világ gazdasági uralma, esik a városokba özönlés nagy árja, különösen a vastermelő vidékek és a kikötők felé; az utóbbi évtizedekben a nagy városokba való özönlés csökkenése mellett a kisebb városokban látunk nagyobb felszívó erőt érvényesülni. A kisebb városok népességének nagyobb növekedését látjuk az újabb időben az *Egyesült-Államokban* is, a hol a városi népesség növekedésére ható eddig említett tényezőkhöz nem kevésbé járul hozzá az Európából való bevándorlás.

Hazánkban. A mi *hazánkat* illeti, itt is különösen az utolsó harminc esztendőben a városi népességnek tetemes szaporodását állapíthatjuk meg. Ideiktatjuk a vonatkozó statisztikai adatokat: ¹

A hazai növekedés mértéke.

	Összes polgári népesség				Szaporodás %-ban			
	1869	1880	1890	1900	1869—1880	1880—1890	1890—1900	1869—1900
A 26 törvényh.								
városban	985,629	1.135,595	1.365,460	1.749,454	15,21	20,2	28,12	77,49
A 106 r. t. városban	958,418	1.020,244	1.119,289	1.273,459	6,45	9,71	13,77	32,87
A 4 horvát tvh. városban	58,318	69,626	82,398	106,615	19,39	18,3	29,38	82,81
A 13 egyéb horvát városban	50,463	57,387	63,676	71,549	13,72	10,96	12,36	43,67

Ezen eredményt nagyrészt az alkotmánynak 1867-ben történt helyreállításával bekövetkezett intenzívebb társadalmi élet által mozgásba hozott általános néptömörítési tényezők idézték elő. Az egész mozgalomnak jellemző sajátossága azonban az, hogy az özönlés túlnyomóan a fővárosba történt — a főváros lakossága 1869-ben 270,685, 1900-ban pedig 716,476 lélek volt, tehát a szaporodás 1869 —1900-ig 164-7% ² — a törvényhatósági

¹ Magyar statisztikai évkönyv VIII. évf. 13—15. 1.

² Kenéz: Id. m. 15. 1.

városok magas szaporodási százaléka főleg a főváros fölszívó erejét tünteti fel; a horvát törvényhatósági városok magas szaporodási százalékanak magyarázata pedig, hogy az alacsony abszolút számnál csekélyebb szaporodás is nagy százalékot ad. Városi népességünk ilyen növekedése folytán az 1900. évi népszámláláskor az anyaország 26 törvényhatósági joggal felruházott városa közül 2-nek 100,000-nél több, 20-nak 20,000-nél több, 4-nek 20,000-nél kevesebb, a társországok 4 törvényhatósági joggal felruházott városa közül pedig 2-nek 20,000-nél több, 2-nek 20,000-nél kevesebb lakosa volt; míg az anyaország 106 rendezett tanácsú városa közül 21-ben a lakosság a 20,000-et meghaladta, 25-ben 20,000 és 10,000 közt, 60-ban 10,000-en alul volt; a 13 horvát nem törvényhatósági városban a lakosság a 10,000-et csak egy helyen érte el. Van 7 falusi községünk is 20,000-et meghaladó lakossággal. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy vannak városaink, különösen az Alföldön, a hol a lakosságnak egy tetemes része nem él városi életet, hanem tanyákon van elszórva és ennél fogva az illető városok nem bírnak a városiasságnak azzal a fokával, melyet a népszám után feltételezni lehetne. Így pl. Szeged 103,000 lakosa közül több mint 38.000, Szabadka 82,000 lakosa közül közel 40,000, Kecskemét 58,000 lakosa közül több mint 25,000 él a városon kívül.¹ A városi népesség növekedésében elért eredményt kellőleg megvilágítandó, megemlítjük, hogy a XIX. század elején (Erdély nélkül) sz. kir. városaink közül 6-nak 20,000-et meghaladó, 9-nek 10,000 és 20,000 közt levő, 10-nek 5000 és 10,000 közt levő, a többinek az 5000-et el nem érő népessége volt.²

A városi népes- A városi népesség számán kívül a városnak az állami **ség aránya a** életben elfoglalandó helyzetére, tehát szervezetére **vidékihez.** is, jelentősége van azon *aranyának, melyben a városi népesség a vidéki népességhez áll.* Tájékoztatóul közlünk itt egy nemzetközi összeállítást,³ melybe hazánkra nézve az 1900. évi népszámlálás adatait iktattuk be; ezen táblázat összeállításánál városokul a 20,000-et meghaladó, nagy városokul a 100,000-et meghaladó népességű községek vétettek. A kimutatásnak — mely egyúttal a városi népességnek a XIX. században bekövet-

¹ Kenéz: Id. m. 9. 1.

² Martin v. Schwartner: Statistik des königreichs Ungarn. Ofen, 1809. I. k. 167. 1.

³ J. Fairli: Municipal administration. New-York, 1901. 121—122. 1.

kezett növekedésének is képét nyújtja — a nagyobb államokra vonatkozó adatai a következők:

Év	Ország	Teljes népesség	A 100,000-ren felüli városokban	A 20,000-ren felüli városokban
1800	Egyesült-Államok	5.308,482		201,416
	Nagy-Britannia és Írország	15.717,284	1.032,745	2.083,8P8
	Franciaország	26.930,756	767,386	1.840,386
	Porosz-, Szász- és Bajorország	15.204,799	186,350	845,500
	Hollandia és Belgium	4.880,463	217,6-22	721,342
	Olaszország	18.124,000	800,000	1.000,000
	Ausztria	12.600,000	232,000	449,000
	Magyarország	9.859,000	—	228,000
1850	Egyesült-Államok	23.191,856	1.333,338	2.271,680
	Nagy-Britannia és Írország	27.390,635	4.791,886	7.640,912
	Franciaország	34.901,938	1.656,900	3.811,500
	Porosz , Szász- és Bajorország	23.389,303	617,000	2.784,000
	Hollandia és Belgium	7.556,879	518,587	1.382,703
	Olaszország	23.617,000	1.425,000	2.500,000
	Ausztria	17.073,231	484,942	720,548
	Magyarország	11.554,377	156,506	526,502
1900	Egyesült-Államok	76.303,387	14.208,847	20.795,716
	Nagy-Britannia és Írország	41.454,219	13.193,487	21.000,000
	Franciaország (1896)	38.269,011	4.876,869	8.668,936
	Német birodalom	56.345,014	9.108,814	14.300,000
	Hollandia és Belgium	11.848,456	2.337,714	3.587,525
	Olaszország (1898)	31.667,946	3.318,939	5.000,000
	Ausztria	26.107,304	2.452,351	4.044,026
	Magyar birodalom	19.1Ü2.146	816,746	2.540,130

Valamivel részletesebben kell kiterjeszkednünk a városi és vidéki népesség számának egymáshoz való viszonyára nézve hazánkat illetőleg.

Az első adatokat Acsády Ignácnak Magyarország a pragmatika sanktio korában című művében¹ találjuk; ezen adatok — II. József kora előtt általános népszámlálás nem tartatván, — közvetett forrásokból (adóösszeírások, tizedlajstromok stb.) merítettek és az 1720—21. évekre vonatkoznak, vagyis olyan időre, mely állami fejlődésünkben határpontot jelez, mert

¹ Magyar statisztikai közlemények. Új folyam XII. k. 28*—39* 1. 1896.

»ekkor záródott be a mozgalmas, romboló harcok ideje és nyílt meg a békés polgárosító munka korszaka«. Ezen időben Magyarországnak (Erdélylyel együtt) 47 sz. kir. városában és az ilyeneknek vett, de sz. kir. városi jogállást csak később nyert Győr, Komárom és Pécs városokban együtt összesen 189,065 ember élt, vagyis az össznépeségnek — 2,582,598 léleknek — 7.32%-a. Tényleg azonban az össznépeségnek valamivel nagyobb százaléka esett a városokra a kimutatott népeségnél, mert a városi nemesség és a hazátlan zsellérek számát az egyes városokra külön kideríteni nem lehet. Úgy a városok, mint az egész ország népeségének csekély száma a megelőző események történetében találja magyarázatát.

A fejlődés egy későbbi fokát, nevezetesen a XIX. század elején fennállott viszonyokat mutatják Schwartner adatai.¹ Ő már közvetlen számlálási adatok alapján Magyarországnak (Erdély nélkül) 50 sz. kir. városában lévő lakosságát kerekén 425,000 leiekre teszi és ezzel szemben a vidéki népeséget 8.000,000-val veszi fel; megjegyzi azonban, hogy míg egyrészt a 691 mezőváros közt több van, mely népeség és ipar tekintetében a legtöbb sz. kir. városon túltesz, addig másrészt a sz. kir. városok népeségének nagy része nem iparos, hanem földműves, bányász és cseléd. A múlt század első felére, még pedig az 1839. évre vonatkoztatva, még Fényesnél találunk adatokat.² Nem elégedve meg a sz. kir. városokkal, hanem a város társadalmi fogalmát tartva szem előtt Magyarországon (Erdély nélkül) 106 községet (52 sz. kir. várost, 12 szabad katonai várost, 8 püspöki várost, a 16 szepesi várost és 38 nagyobb kiváltságos helyet) vesz városi jellegűnek és ezek lakosságát 1.222,404 lélekre teszi, vagyis az össznépeség — 11.367,091 lélek — 10.75%-ára.

Ezen adatokkal állítsuk most már szembe az újabb társadalmi fejlődésünkre vonatkozókat. A magyar államban az 1869. évben a törvényhatósági joggal felruházott városok (a horvátokat beleértve) népesége 1,043,947, a rendezett tanácsú (ide számítva a horvát nem törvényhatósági városokat) városok népesége 1.008,881, azaz az összes városi népeség 2.052,828 lélek volt, vagyis az össznépeség — 15 420,215 lélek — 13.31%-a; 1880-ban a törvényhatósági városok népesége 1.205,221, a rendezett tanácsú városok népesége 1.077,631, azaz az összes városi népeség 2.282,852 lélek volt, vagyis az össznépeség

¹ Idm. I. k. 163—167. 1.

² Fényes Elek: Magyarország statisztikája Pest. 1824 I. k. S2—99. 1.

—15.642,102 lélek — 14.59%-a; 1890-ben a törvényhatósági városok népessége 1.447,858, a rendezett tanácsú városoké 1.182,965, azaz az összes városi népesség 2.630,823 lélek volt, vagyis az össznépesség — 17.349,398 lélek — 15.11%-a; 1900-ban a törvényhatósági városok népessége 1.856,069, a rendezett tanácsú városoké 1.345,008, azaz az összes városi népesség 3 201,077 lélek volt, vagyis az össznépesség — 19.122,146 lélek — 16.74%-a. Ezen adatokból látható tehát, hogy városaink népessége a vidéki népességgel szemben, ha nem is nagyon erősen, de állandóan növekedőben van.¹

A városok elhelyezkedése az állam területén. *A városi és vidéki népesség számának egymáshoz való aránya mellett figyelemre méltó még az hogy a népesség ezen két faja miképpen helyezkedik el az állam területén,* vagyis a városok milyen módon oszlanak meg az államon belül és a megyék között. Ezen viszony jelentőségére már Fényes utal; a megoszlásnak nagy befolyást tulajdonítván a nemzeti műveltségre, a mennyiben aránytalan elhelyezés mellett a városok kevesebb területet vonnak be kultúrájuk hatásának körébe;² de érinti a megoszlás módja általában a városoknak kifelé való hatását és így érintheti ezek szervezetét is, nevezetesen helyzetüket a környező vidéki szervezettel szemben. Fényesnek az 1839. évre vonatkoztatott adatai e tekintetben a következők: Szepesmegyében van 2 sz. kir., a 16 szepesi és 6 bányaváros, ellenben 29 megyében egy sz. kir. város sincs; a többi megyék közül kettőben 5, négyben 3, ötben 2, tizenötben 1 sz. kir. város van; tizenhétben részint püspöki, részint nagyobb kiváltságos városok a sz. kir. városok hiányát pótolják ugyan, de 13 megyében éppen semmi város sincsen.³ Nézzük már most az 1900. évi népszámlálás adatait. Az anyaországban egy megyében van 4, háromban 2, tizenötben 1, negyvennégyben pedig nincs törvényhatósági város,⁴ a társországokban négyben van 1—1, négyben pedig nincs; a rendezett tanácsú városok közül az anyaországban egy megyében van 10, kettőben 6, egyben 5, háromban 4, hatban 3, tizenháromban 2 és huszonháromban 1; a társországok nem törvényhatósági városai közül három megyében van 3, egyben 2 és kettőben 1; megjegyzendő, hogy olyan megye, melyben

¹ Az ide vonatkozó statisztikai anyagnak részletes feldolgozását lásd Heller és Kováts idézett értekezéseiben és Kenéznek idézett könyvében.

² ³ Id. m. I. k. 93. 1.

⁴ A 26. törvh. város Fiume

város egyáltalában nincs, az anyaországban 5 van (Árva, Fogaras, Liptó, Moson és Turóc), a társországokban nincs. A felhozott két adatcsoportból az látható tehát, hogy az utolsó félszázadban hazánkban nemcsak a városi népességnek abszolút számai, növekedésének százaléka, a vidéki népességhez való aránya emelkedett, hanem az állam minden megyéjében legalább magja keletkezett a városi életnek; ha 5 megyében jogi értelemben vett várost nem is találunk, mégis alig van egy, melynek társadalmi viszonyait tekintve, rendezett tanácsú várossá emelhető községe ne lenne.¹²

II. Gazdasági erő- A mai városnak a megnövekedett népesség **központ.** mellett második jellemző tünete az, hogy ipari és kereskedelmi székhely, vagyis *gazdasági erőközpont.* Ezen jelenség közvetlenül az előbbi származékaként jelentkezik, bár a városi népesség növekedése is már, mint láttuk, jórészt gazdasági okokra vezethető vissza. Az iparral és kereskedelemmel való foglalkozás ugyanis először előidézőleg hat a népesség tömörülésére és így a városok kifejlődésére, hogy azután bennük saját fejlődésének igazi talaját lelje. Említettük ugyan, hogy az ipar és kereskedelem, mely valamikor a városi jelleget megadó tényező volt, fejlődésének extensitása folytán ezen minőségét elvesztette, de ezen állításunkkal nem jutottunk ellentétbe azon kétségbevonhatatlan ténnyel, hogy az ipar és kereskedelem hazája mégis a város. Ha egyes ipartelepek, esetleg a feldolgozandó anyag lelhelyén vagy ennek közelében, kedvezően is helyezhetők el, mégis általában az iparra, do különösen a kereskedelemre nézve a legkedvezőbb életfeltételek a városokban vannak meg. A legalkalmasabb munkaerők kiválasztását és a munkafelosztás legtokéletesebb keresztülvitelét lehetővé tevő nagy munkakínálat egyfelől, a legkülönlegesebb tehetségeknek megfelelő helyen való érvényesülését megkönnyítő nagy munkaalkalom másfelől, tetemesen elősegíti az ipari termelést, míg a kereskedelemnek a fejlett ipar, a nagyobb számú fogyasztó közönség, valamint a városoknak a közlekedési hálózatban rendszerint előnyös helyzete hathatós előmoz-

¹ Így Jablunka 3002 lakossal, Fogaras 5953, Rózsahegy 8031, Moson 5171 és Magyar-Óvár 3658, Ruttka 4338 és Turóc-Szt.-Márton 3351 lakossal.

² Éhen Gyula a városi életet fokozandó a felvidéken és a dunántúli részekben, a hol a népesedés sűrűbb, a városoktól 5 km.-nyi körzetben levő falvakat a városokkal egyesíteni kívánja. — A városok II. köt. 546. Szombat-

dítói. De a város, mint az ipar és kereskedelem székhelye, kedvezően hat a mezőgazdasági termelésre is, a mennyiben ipara a termelést könnyítő segédeszközöket nyújt, kereskedelme és népessége mint fogyasztó közönség pedig a termelvények értékesítését segíti elő.

A városok említett gazdasági szerepe minden időben jelentékeny befolyást gyakorolt közjogi viszonyaikra; elég e tekintetben csak régi kiváltságaikra utalnunk, melyeknek túlnyomó részétől a gazdasági eredetet eltagadni nem lehet. De ezen befolyás természetszerűleg nem szűnt meg ma sem, sőt a gazdasági kérdéseknek a mai állami életben nyert nagy jelentősége mellett, csak fokozódhatott. Jól tudjuk, hogy a mezőgazdasági értéktermelés korlátolt volta folytán a társadalomban általános a törekvés az értéktermelésnek tág teret nyújtó iparnak és kereskedelemnek fejlesztésére. Látjuk az államok közt az óriási versenyt, mely főképpen az ipar és kereskedelem terén játszódik le. Minden állam hatalmát ma az ipar és kereskedelem világversenyeiben való kedvező helyzetben keresi. Még az úgynevezett mezőgazdasági államokban is, melyek közé hazánkat is sorozzuk, az ipar és kereskedelem fejlesztésére irányuló törekvéseknek nagy áldozatokkal való támogatásával találkozunk.

Ha már most szem előtt tartjuk azt a szoros viszonyt, melyben az ipar és kereskedelem a városokkal áll, azt hisszük, nem lehet előttünk kétséges, hogy az ipar és kereskedelem terén manap tapasztalható hatalmas mozgalmak a városok közjogi helyzetét, tehát szervezetét érintetlenül nem hagyhatják.

III. Kulturális központ. Egy harmadik, nem kevésbé jellemző tünete a városoknak, hogy a *művelődési eszközök csomópontjai*. Igaz, hogy ezen jelenség túlnyomóan az előbb tárgyalt kettőnek, a néptömörülésnek és a fejlődött iparnak és kereskedelemnek, szükségkép következménye, de mégis annyira kidomborodik, hogy a városok önálló jellemvonásaként veendő számba.

Az embereknek a nagyobb tömegben való élés mellett sűrűbb érintkezése már magában véve termékenyítőleg hat szellemükre, míg az ipari és kereskedelmi foglalkozás az emberi szellemet folyton újabb s újabb terekre ragadja s így egyik főforrásává válik a műveltség kifejlődésének. De ezen tényezők nemcsak teremtenek új eszméket, vágyakat, törekvéseket és igényeket, hanem egyúttal legjobb, sőt bizonyos művelődési szükségletekre nézve egyedüli módját nyújtják a kielégítésnek illetőleg a meg-

valósításnak. Hisz tudjuk, hogy a falvak a kultúra első intézményeit, a templomot és az elemi iskolát is gyakran alig tudják saját erejükből létrehozni és fenntartani, de már világítás, útburkolat, csatorna, vízvezeték, vágóhíd, vagy éppen közlekedési eszközök, fürdő, szegényház, kórház, közép- és főiskola, színház, múzeum és más, a műveltséggel járó létesítmények és intézetek, még ha egyiküket vagy másikat az állam teremti is meg s tartja is fenn, csak oly községben lehetségesek, mely a népességnek már nagyobb tömegét tartalmazza és a gazdasági élet oly fokát mutatja, milyent csak fejlett ipar és kereskedelem idézhet elő, vagyis a városokban. Másrészt azonban bizonyos az is, hogy a felsorolt közművelődési intézmények közül sokat a kisebb népességű és alacsonyabb fejlődési fokon álló községek nélkülözhetnek.

A kultureszközök csomópontja mindenképpen a városokban van; és valamint a gazdasági középpont, úgy a művelődési középpont minőségnek is befolyást kell gyakorolnia a városnak úgy belső szervezetére, mint az állami szervezetben elfoglalandó helyére.

IV. Nemzeti erő Végre ma, a nemzeti államok korában, különösen **Központ.** a vegyes népű államokban — így első sorban hazánkban — jelentősége van még a városoknak közjogi helyzetére annak is, hogy mennyire domborodik ki bennük a *nemzeti jelleg*, a minék legnyomatékosabb külső kifejezője az uralkodó nép számaránya a városi népességben. A kultúra alacsonyabb fokán, midőn a társadalmi élet csaknem egészen a mezőgazdasághoz fűződik és az embereknek a földhöz való viszonya hat döntőleg a társadalmi rend kialakulására, előfordulhat, hogy az ekkor természetesen a fejlődés kezdetén álló városok népessége nem az államban uralkodó népelemből kerül ki. Oka ennek, hogy az uralkodó nép alkotta állam területén élő egyéb népek, a mennyiben szolgásgba nem vettek, valamint a bevándorló idegen elemek is azáltal, hogy a földbirtok az uralkodó nép kezében van, szükségképpen az ipari és kereskedelmi foglalkozásra szoríttatnak és ezen legerősebb néptömrülési tényező hatása alatt a városi népesség zömévé lesznek. A városi népességnek az iparral és kereskedelemmel való ezen szoros kapcsolata és az utóbbiak fennmaradásának és fejlődésének biztosítására a más hivatású uralkodó népnél is szükség-szülte törekvés pedig megteremti a városi népességnek és magának a városnak kiváltságos helyzetét, mely azonban a városok

népességének idegen volta miatt, nem az állami élet irányzására való befolyásnak nyújtására (törvényhozási és kormányzati részvétel), hanem az uralkodó nép által irányzott állami működés hatása alul való kivonására (privilegium) irányul. Ezen állapot a gazdasági fejlődés azon alsóbb fokán, melyen a korlátolt értéktermelőképeségű mezőgazdaság a fiatal és gyöngye ipar s kereskedelem felett korlátlanul uralkodott, nem volt veszélyes a földbirtokra támaszkodó uralkodó népelem államalkotó helyzetére. De midőn az ipar és kereskedelem, valamint a műveltség hatalmas fejlődésével a városok jelentősége nagyon emelkedett, úgy, hogy az állami életre való elhatározó befolyásuk el nem maradhatott, kétségtelessé vált, hogy az államban csak az a nép uralkodhat, az lehet az államalkotó népelem, a mely a városokat, a társadalom ezen anyagi és szellemi erőközpontjait birtokába veszi. Azzal azonban, hogy az államban uralkodó nép válik urává a városoknak, ezek közjogi helyzetének is meg kell változnia és pedig olyképpen, hogy kiváltságos különállásuk elvesztésével, egész súlyukkal az állami élet keretébe beilleszkedne.

A most általánosságban előadottak, mint látható, teljesen ráillenek hazai viszonyaink múltjára és jelenére. Az ide vonatkozó bővebb kifejtésének a magyar városi szervezet fejlődésének történetében van helye. Itt még csak egy megjegyzésre szorítkozunk. A magyarságnak, hazánk államalkotó népének, térfoglalása a városokban csak a XIX. században következett be és ennek is főleg utolsó évtizedeiben. Ezen térfoglalásnak — melynek az állami szervezetre való hatása egyelőre csak a városok kiváltságos különállásának megszűnésében, de még nem a városoknak az állami szervezetben való megfelelő érvényesülésében mutatkozik — ily késői bekövetkezése magyarázatát abban leli, hogy a magyarságot előbb századokon át az állandó harc és háború kötötte le, majd ezek elmúltával az országok Ausztria részéről való gazdasági kizsákmányolása nem tette lehetővé az ipar és kereskedelem s így a városi élet olyan kifejlődését, hogy az a földbirtokkal összefűzött uralkodó népre nagyobb vonzóerőt gyakorolhatott, vagy éppen a magyarságnak

¹ A városoknak ezen kiváltságos különállásával, mintegy—állam az államban helyzetével és az állami szervezetbe csak később szervesen beilleszkedésével homogén népességű államokban is találkozunk, de ezekben a különállás és beilleszkedés szüksége, mely itt rendi alapokon nyugszik, nem volt oly nagyjelentőségű az egész állami létre, mint a vegyes népességű államokban.

a városokban való feltétlen uralomra jutását szükségszerűnek mutatta volna.

A következőkben városaink nemzetiségi viszonyait úgy a múltban, mint ma, kívánjuk néhány adattal megvilágítani. Szalay József szerint a XIII. században városaink lakói között a magyarok és németek körülbelül egyformán foglaltak helyet és kívülök még elég sok, de az előbbieknél jóval kevesebb olasz volt található.¹ A magyarok és németek aránya a későbbi századokban sem igen változott, csak az olaszok tűntek el, nagyrészt beolvadtak és a tótok léptek helyükbe. Schwartz a XIX. század elején a magyaroknak a németekhez és a tótokhoz való arányát számadatok hiányában nem adja; annyit azonban megjegyez, hogy a sz. kir. városokban, de különösen a bányavárosokban csak kevés magyar van és nem ismer tiszta magyar lakosságú helyet, mely a Rákóczi féle fölkelés előtt sz. kir. város lett volna (Debrecen csak 1715-ben lett ilyené).² Fényes (1839) a 126 község közül, melyeket városoknak fölvesz,³ 46-ot magyar, 46-ot szláv, 31-et német és 3-at oláh jellegűnek mond, míg ugyanezen községek lakosságából a magyarok számát 527,576-ra, szlávokét 310,887-re, németekét 243,287-re, az oláhokét 40,454-re teszi.⁴ Az 1850. évtől az 1880-ik évig a népszámlálás a nemzetiségi viszonyokat nem vette számba. Pontos adataink vannak azonban már az utolsó két évtizedre nézve; ezeket Vargha Gyula állította össze.⁵ Már az 1890. évi népszámlálás eredménye kétségtelenné tette, hogy a magyarság sokkal erősebben szaporodik a városi, mint a vidéki népességben. Legutóbbi népszámlálásunk ezt a különbséget még élesebben mutatja. Az anyaországban a magyarság szaporodása az utolsó húsz év alatt a vidéki népességben 26,45%-ot tett, a rendezett tanácsú városokban 38,75%-ot, a törvényhatósági városokban 85,56%-ot, városainkban általában pedig 62,57%-ot. A nyelvi átalakulás tehát különösen gyors a törvényhatósági városokban. Még fényesebben bizonyít városaink magyarosodása mellett az, hogy a magyar ajkúak igen

¹ Szalay József: Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. Századok 1880. évf. 554—555. 1.

² Id. m. I. k. 121. 1.

³ Id. m. I. 16. 1.

⁴ Id. m. I. 98—99. 1. jegyzet.

⁵ A magyarság félszázados fejlődése — Közgazdasági Szemle 1902. évf. 27. k. 431-432 l.

erős szaporodásával az idegen ajkúak fejlődése nemcsak, hogy nem tudott lépést tartani, hanem az utóbbi évtizedben visszaesést mutat. Az utolsó 20 év alatt a magyarság a városi népességben 850,000 lélekkel szaporodott, az idegen ajkúak száma pedig csupán 13,000-rel.

Az előbbieken igyekeztünk úgy reámutatni azon tényezőkre, melyek a városok keletkezését és fejlődését előidéztek, valamint vázolni azon eredményeket, melyeket az említett tényezők szültek.

A mai városi fejlődés a gazdasági és kulturális haladás eredménye. Ezek alapján, azt hisszük, kétségtelenül megállapíthatjuk azon tényt, hogy *a mai város rohamos és hatalmas fejlődése az emberiség gazdasági és kulturái óriási haladásával nemcsak szoros kapcsolatban van, hanem egyenesen ennek szükségszerű következménye.*

Áramlatok a városok növekedése ellen. Mindazonáltal mégis találkozunk oly társadalmi áramlattal, mely a városok újabb fejlődését aggodalmasnak találja és ezért a népességnek a városba való özönlése, illetőleg az erős tömörülés elé akadályokat gördíteni vagy ezen mozgalmat legalább is ellensúlyozni kívánja. A mozgalomnak voltaképpen két irányát állapíthatjuk meg; az egyik magából a városból indul ki és a városi lakosság egy részének azon törekvésében nyilvánul, hogy a nagy tömegben való együttélés hátrányaitól szabadulandó, a város perifériáján kívül telepedjék le; a másik az agráriusoktól indul ki és arra irányul, hogy a földbirtoknak a kellő számú munkakerő lehetőleg kedvező feltételek mellett biztosíttassák.¹

I. Az agráriusok mozgalma a városba való özönlés ellen A mi az utóbbi irányzatot, vagyis az agráriusok törekvéseit illeti, tagadhatatlan, hogy a vidéki népességnek a városokba való özönlés a mezőgazdaságban, különösen a munkabérvizonyokra nézve, előidézhet a rendi érdekre káros állapotokat, és így érthetővé teszi a gazdáknak a városok felszívó erejének ellensúlyozására irányuló mozgalmát, de tekintve azt, hogy a mai városi élet ezen jellemző tünetényének oka épen a mai gazdasági fejlődés és rend, valami nagy sikert mozgalmuktól az agráriusok nem várhatnak. A falusi élet kellemesebbé, vonzóbbá és jutalmazóbbá tételére — ebben keresik a városba özönlés ellen-szerét — javasolt orvosszerek, mint a földadományozás, a nagy

¹ Lásd az utóbbi szempontból Majláth József gr.: A városba özönlés és a falusi tűzhely védelme. Budapest, 1899. című művét.

birtokok felosztása és ily állapotban való bérbeadása, a paraszbitbizományok, a homestead, a kis birtok védelme, a házi-ipar támogatása, stb. többé-kevésbé alkalmasak lehetnek és azok is a mezőgazdaság fejlesztésére, mely utóbbi kétségtelenül nemcsak a gazdáknak, hanem az egész társadalomnak érdeke, de mindezek alig fogják eredményezni azt, hogy a falusi népességnek a mezőgazdasági művelésnél elkerülhetetlenül és tudvalevőleg mindig kisebb számban szükségelten felül maradó része ne a megélhetésre és a szükségletek kielégítésére alkalmasabb városokban keresse boldogulását.

2. A városokból Nagyobb figyelmet érdemel azon mozgalom, **való kitelepülés.** mely a városi lakosság köréből indul ki és melynek indító oka a vágy a tömeges együttélés bajaitól való szabadulásra, célját pedig a város épülettömbjein, sőt határán kívül való megtelepedésbe helyezi. Ha a városi élet az emberre nézve, mint azt már vázoltuk, számos előnnyel is jár, hisze nélkül nem fejlődnének, de nem is keletkeznének városok, bizonyos másrészt az is, hogy a városokban való tömeges együttélésnek hátrányai, illetőleg a lakosokat nem kevésbé terhelő nehézségei vannak. Ezen hátrányok főleg a vidéki étellel szemben kedvezőtlenebb közegészségi viszonyokban állanak. Igaz, hogy a közegészségtan alapján és a technika vívmányai segítségével az újabb közigazgatás a városok közegészségi viszonyainak javítására igen sokat tett, utalunk csak a csatornákra, vízvezetékekre, fürdőházakra, parkokra, építési rendszabályokra stb., mégis el kell ismernünk egyrészt, hogy az egészségre nem kedvező bizonyos állapotok, pl. szűk utcában való lakás, a városi étellel szükségképpen elháríthatatlanul együttjárnak, másrészt, hogy a közegészség javítása érdekében létesíthető intézmények a városi lakosságra, különösen annak szegényebb részére, majd közvetlenül, majd közvetve (a lakásbérekben) súlyos teherként nehezednek. Ily viszonyok között, melyekhez sok helyütt a lakásuzsora is hozzájárul, nem meglepő a városi lakosság, illetőleg a városhoz fűződő népesség körében egy olyan áramlatnak a keletkezése, mely az említett bajoktól való szabadulásnak a módját keresi, de természetesen olyképpen, hogy a városhoz kötött foglalkozását fölládoznia ne kelljen. És ez a mód nem lehet más, mint a város környékére való kitelepedés. A megoldást pedig lehetővé teszik a közlekedési intézmények és köztük első sorban a vasút. Azon eszközöket tehát, melyeket a városka özönlés egyik főtenyezőjeként jelöltünk meg, most

az ellenáramlat szolgáltatásban is találjuk. Gyors és olcsó közlekedés mellett a falun való lakás a városban való foglalkozással összeegyeztethető, vagyis a falusi és városi élet előnyei egyaránt élvezhetők. A városba özönléssel szemben tapasztalható ellenáramlatnak ezen most tárgyalt iránya tehát nincs ellentétben a mai gazdasági fejlődéssel, csak a gazdasági élet külső körülményeinek kedvezőbbé alakítására irányul, ezért a mai városi élet alakulásánál jelentőséget is kell tulajdonítanunk neki. De a városban foglalkozását találó népességnek kifelé terjeszkedése és a város határain kívül való elhelyezkedése további fejlődésben ismét újabb alakulásokat mutat, melyekről szintén meg kell emlékeznünk. A város környékén levő falvak ugyanis a városi népesség letelepülése folytán lassanként eredeti, a mezőgazdasági foglalkozás által jellemzett képüket elvesztik és a betelepülők nagyrészt ipari és kereskedelmi foglalkozása, valamint az előrehaladottabb városi életben keletkezett nagyobb igényeknek megfelelő berendezkedése által mindinkább városi jelleget vesznek fel; fokozólag hatnak még ezen átalakulásra az ezen falvak határait a városiak létesítette különböző lakótelepek (családi házak), valamint az olcsó telekár által oda kicsábított gyártelepek, melyek a régi falusi néptől elvonják a mezőgazdaság üzésére való területet és szükségképpen a betelepülő városi népesség életmódjához való alkalmazkodásra szorítják. Ezen, most már városi jellegű községekben, ha az együttlakás nem is oly intenzív, mint az anyavárosban, a mi különösen a kisebb és kertes házakban és a szélesebb utcákban mutatkozik, mégis csakhamar jelentkeznek mindazon községi szükségletek, u. m. csatorna, vízvezeték stb., a melyeknek terhei alól való szabadulás vágya ép mozgatója volt a kitelepedési áramlatnak. Ilyenkor azután a városok ezen nyúlványainak, az úgynevezett elővárosoknak (suburbs) életében bekövetkezik a fordulópont. Ha a közegészségi és közművelődési berendezések a nagy népességű anyavárosban is nagy terhet róttak az egyesre, a jóval kisebb elővárosokban azok megvalósítása épen-séggel keresztülvihetetlennek mutatkozik. E körülmény most egy új törekvésnek lesz előidézőjévé, a melynek célja az említett közberendezések létrehozhatása végett az elővárosnak az anyavárosba való bekebelezése. Az elővárosoknak az anyavárosba való bekebelezése azonban az utóbbinak is lehet érdeke és így az erre való törekvés innen is kiindulhat; az anyavárosnak a bekebelezésben fekvő érdeke pedig első sorban abban

nyilvánulhat, hogy az elővárosban lakók, kik az anyavárosban való foglalkozásuknál fogva ennek közberendezéseit használják, a megfelelő közterhek viselésébe bevonassanak, de kívánatosá tehetik az anyaváros szempontjából a bekebelezést közbiztonsági városrendezési és más okok is. Találkozhatunk azonban úgy az anyaváros, mint az elővárosok részéről a bekebelezéstől való vonakodással is; az előbbinél ezen álláspontot rendszerint a közberendezésekben szükségessé váló új befektetések költségei miatt való aggodalom, az utóbbiaknál pedig a városi nagyobb-közterhektől való félelem magyarázza meg, a gyakorlati megoldás pedig főleg a különleges helyi viszonyok szerint alakul és többnyire kompromisszum jellegű, mely egyik felet sem elégíti ki teljesen.¹ Látnivaló tehát, hogy a városba özőnlés, illetőleg a népességnek a városokban való túlságos tömörülése ellen magukból a városokból kiinduló áramlat kisebb keretekben mozogva a városok társadalmi életére lényeges hatással nincs, nagyobb mértéket öltve pedig az elővárosoknak az anyavárosba való bekebelezésére vezet, tehát ismét csak a városok növekedésére; de azzal a különbséggel, hogy nemcsak népességi, hanem területi növekedést is hoz létre, a minnek az a, különösen közegészségi szempontból, kétségtelen előnye van, hogy a városi népesség intenzitását csökkenti.

Ha már most szem előtt tartjuk azt a hatalmas népességi, gazdasági, kulturális és a hazánkban különleges jelentőséggel bíró nemzeti erőközpontosulást, melyet a városokban tapasztalunk és ezzel szembe látjuk a városok növekedése ellen irányuló áramlatok közül az egyiknek a mai gazdasági és kulturális fejlődéssel ellentétben volta miatt való reménytelenségét, a másikon pedig azt, hogy a városok fejlődésének nem csak gátat nem vet, hanem még fejlesztőleg is hathat rá, nyilvánvalóvá kell válni előttünk azon ténynek, hogy a népélet súlypontja az összes kulturállamokban mindjobban a városokra megy át.² Tekintve pedig azt, hogy az állami szervezet alapjait a társadalomban találja, az utóbbi életében beálló ily jelentékeny változásnak az állami szervezetre is szükségképpen tetemes befolyást kell gyakorolnia.

¹ E. J. James: The growth of great cities. — Annals of the American Academy of Political and Social Science. XVIII. k. 14. 1. 1899.

² H. Rauchberg: Bevölkerungsstatistik der neuesten Zeit. »Handwörterbuch der Staatswissenschaften. I. k. 659. 1.

A város kihatása környéle. Míg az eddig tárgyalt jelenségekben általában a mai városok felszívó ereje nyert kifejezést, a következőkben röviden szólni kívánunk a *városoknak környékükre való kihatásáról*. Minden erőforrás bizonyos terjedelemben kihat környezetére; e kihatásnak határt szabnak egyfelől az erőforrás bősége és intenzitása, másfelől más erőforrásnak ellenhatása. Nyilvánvaló, hogy a mai városoknak, mint a társadalmat mozgató főerők, a gazdasági és kulturális erők, központjainak, ha fejlettségükhöz képest különböző mértékben is, de mindig tetemes kihatással kell lenniök a körülöttük levő vidékre. A szerint, a mint valamely országban a városok sűrűbbek vagy ritkábbak, több vagy kevesebb terület kerül a városok kisugárzási körébe, míg a városoknak egymáshoz közel fekvése esetén a kisugárzási körök egymást át is szelik. A városnak, mint fogyasztó közönségnek a mezőgazdasági termelés alakulására való kisugárzó hatásának kimutatásával már Thünen foglalkozott.¹ De ez a városok vidékre való hatásának csak egyik s nem is legfigyelemreméltóbb jelensége. Sokkal jelentősebb ennél a városoknak az a hatása, hogy élénk ipari és kereskedelmi életük, valamint közművelődési intézményeik megismerése a környező vidéki népességben új vágyakat és igényeket ébreszt, melyeknek megvalósítására való törekvésében fokozottabb tevékenység kifejtésére indítatik, a mi végeredményben életmódja színvonalának emelésére vezet. Ezen folyamatoknak kifejtése nem esik feladatunk körébe s ezért meg kell elégednünk az eredmények megállapításával. Még csak azt tesszük hozzá, hogy a városok kisugárzási hatása, különösen a városok jelentékenyebb fejlettsége és az országban való sűrűbb előfordulása és eloszlása mellett alkalmas az államban szervezeti változások előidézésére.

Az óriás-városok. Mielőtt a városról, mint társadalmi alakulatról szóló fejtegetéseinket befejeznénk, külön meg kell még emlékeznünk a városi alakulás egy különleges fajáról, az *igen nagy városokról*. A modern civilizáció ugyanis nemcsak általában nagy lendületet adott a városi életnek, hanem egyúttal óriás-városok keletkezését is eredményezte.² így látjuk, hogy az Egyesült-Államokban New-Yorknak van 3.716,139 lakosa, míg a népesség nagysága tekintetében hozzá legközelebb álló Chicagónak 1.873,880, Philadelphiának 1.367,716, Saint Louisnak

¹ Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan. Budapest, 1894. II. 55-56. l.

² Frank J. Goodnow: Municipal problems. New-York. 1902. 282. l.

pedig már csak 612,279 lakosa van. Angliában Londonnak (a grófságnak) 4.648,950, az u. n. Nagyobb (Greater) Londonnak (a grófsággal összeépült, de még igazgatásilag be nem kebelezett területet beleértve) épenséggel 6.907,756 lakosa van, míg a második legnépesebb városnak, Liverpoolnak 723,430 lakosa van. Paris 2.714,068 lakosa mellett a következő két legnagyobb francia városnak, Marseillenek és Lyonnak 491,161, illetőleg 459,099 lakosa van, míg a negyedik helyen álló Bordeaux már csak 257,638 lélekkel dicsekedhet. Nincsenek ily nagy eltérések Olaszországban, hol a lakosság Nápolyban 563,540, Milanóban 491,460, Rómában 462,783 leiekre megy. Belgiumban Brüsszelnek 586,936 lakosa van, míg a következő Antwerpennek 286,695. Hollandiában pedig a három legnagyobb városnak, Amsterdamnak 546,534, Rotterdammak 357,474, Hágának 229,839 lakosa van. Németországban Berlin 1.888,848 lakosa után Hamburg 705,738, München 499,932, Lipcse 456,124 lélekkel következnek. Ausztriában az 1.674,957 lakójú Bécs után Prága 201,589 lélekkel áll. Hazánkban végre Budapest 732,322 lakosával szemben Szeged, a második legnagyobb magyar város már csak 102,991 lelket számlál.^{1 2}

Ezen adatokból világosan kitűnik, hogy minden államban vannak városok, melyek nemcsak a községek, de még a városok köréből is szerfelett nagy népességükkel és a mi ezzel együttjár, hatalmas gazdasági és kulturális erővel kiemelkednek; természetesen, ha nagyobb és fejlettebb államokban az abszolút számok nagyobbak is, de az arányok nagyjában ugyanazok. Ezen óriás-városok keletkezésének és fennállásának okait első pillanatra a már tárgyalt általános városkeletkeztető és fejlesztő tényezők fokozottabb hatásának lehetne tulajdonítanunk; és bizonyára nagy részük is van azoknak benne. De különleges alapokat ez alakulásnak a politikai tényezőkben találjuk. Említettük már, hogy valamint a társadalmi jelenségek befolyást gyakorolnak a politikai viszonyok alakulására, úgy a politikai tényezők is hatással vannak a társadalmi alakulatokra. Míg azonban a mai városoknak általában való kifejlődésénél a társadalmi tényezők lépnek előtérbe, addig az óriás-városok különleges kialakulásánál döntő szerep jut a politikaiaknak. Ezeknek hatása pedig abban nyilvánul, hogy az uralkodó társa-

¹ The Statesman's Yearbook 1905. — Magyar statisztikai évkönyv VIII. k.

² Budapestre nézve a részletes adatokat Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve (szerk. Dr. Thirring G.) tartalmazza.

dalom, a nemzet, szervezetének, az állami szervezetnek, székhelyévé, központjává tette az illető városokat. Az állami gépezet központi telepei pedig már a közvetlenül és közvetve hozzákötött nagy személyzet által is hatnak a város kivételes növekedésére és fejlődésére, de még sokkal nagyobb hatása van erre azon körülménynek, hogy az állami élet középpontjához való közelség a ma a városban súlypontját találó társadalom egész működésére rendkívül élesztőleg hat. Hogy az óriás-városok keletkezésének és létének ezen magyarázata helyes, mutatja az, hogy mint a felsorolt adatokból kitűnik, azok, kevés kivétellel azonosak az egyes államok fővárosaival, vagyis politikai központjaival.

Az óriás-városokat a többi várossal szemben általában jellemzi, hogy mindazok a tünetek, melyek a városoknak sajátosságai, bennük tetemesen fokozott mértékben lelhetők fel. Így népességük, mint láttuk, a többi városokét erősen meghaladja; gazdasági életük, nevezetesen iparuk és kereskedelmük, a legfejlettebb úgy, hogy bennük összefutnak az ország gazdasági szövetékének összes szálai; közművelődési és humanitárius intézményeik a legszámosabbak és sok téren (pl. gyűjtemények) az egyedüliek az egész országban. Ha azonban ily viszonyok között az anyagi és még inkább a szellemi igények kielégítésére a legtöbb alkalmat is nyújtják és így előnyeik a többi városokét messze túl is szárnyalják, másfelől a városi élet bajait és hátrányait nem kevésbé növelik. Ennek következménye az, hogy úgy a városba való özönlés, mint a város belsejéből a környékre való kitelepülés áramlata sokkal erősebb itt, mint a városokban általában. Az utóbbi jelenségnek érdekes képe látható Londonban, hol 1891-ben a Cityben a nappali népesség — tehát az ott foglalkozással bírók — 301,384 lelket számlált, míg az éjjeli népesség — tehát az ott lakók — 37,705 lelket tett ki.¹ Természetesen egy ilyen óriás városnak a környező vidékre való kihatása is messzebbmenő. Mindezekből, úgy véljük, kitűnik az, hogy az óriás városok foglalnak el olyan sajátos helyzetet- az országban, mely indokoltá teszi különleges közjogi állásba való helyezésüket. **A vidéki városok** Végre még csak egy megjegyzést kívánunk fejlesztése. tenni. Míg a vidéki népességnek a városokba általában özönlése ellen megindult áramlatnak, mint a mai

¹ The Statesman's Yearbook 1902. 20. 1.

gazdasági fejlődéssel ellenkezőnek, nagy jövőt nem jósolhatunk, nem foglalhatjuk el ugyanezen álláspontot egy olyan áramlattal szemben, mely a fővárossal szemben a vidéki városok fejlesztését tűzi zászlajára.¹ A mai gazdasági és kulturális fejlődésnek szükségszerű következménye a városi életnek általában való fejlődése. Ha már most politikai tényezők egyik-másik várost a többiek közül rendkívüli módon kiemelnek, ez hátráltathatja a többiek fejlődését, de a városi életnek a mai gazdasági viszonyokból folyó szükségképi fejlődését nem akadályozhatja meg. Sőt mivel az ország érdekében áll, hogy minél több, terület kerüljön városi hatás alá, teljesen indokolt a törekvés a politikai tényezőknek megfelelő irányítására.

Harrer Ferenc.

¹Saját viszonyainkra nézve lásd e kérdéstről: Sugár Ignác: Vidéki városaink helyzete. Közgazdasági Szemle. XX. k. 180. s. köv. 1. 1896.